

האשראי לקיבוצים בשנת תשי"ד

סיכום מחקר שנעשה ע"י ד"ר י. לווה מטעם בנק ישראל ומשרד החקלאות
(המסקנות וההצעות על דעת עורך המחקר)

תנאי המימון

הרכוש הקבוע מתחלק לרכוש צרכני-בנייני דירה וציבור-ולרכוש יצרני. למימון הרכוש הצרכני, שאינו מסייע באופן ישיר לכושר התשלום של המשק, דרוש הון עצמי או תקציב התיישבותי הניתן לזמן ארוך מאד ובריבית נמוכה. ברכוש היצרני יש להבדיל בין השקעות במקרקעין-בנייני משק, מטעים, רשת השקאה-שהם בעלי אורך קיום גדול, לבין מטלטלין-אנוונטר חי ודור-מס- שאורך קיומם קצר ביחס. למימון המקרקעין היצרניים מתאימות הלוואות שזמן פרעונן למעלה מ-10 שנים, למימון המטלטלין הלוואות ל-10-4 שנים ולמימון ניירות ערך והשתתפויות הלוואות ל-4-1 שנים. בצורה זו ניתן, בזמנים כתיקונם, לפרוע את קרן הלוואות מתוך ההפחתות השנתיות.

ניתוח מאוני הקיבוצים מראה שחלק גדול מדי של הרכוש מומן ע"י אשראי וחלק קטן מדי על-ידי הון עצמי. נוסף על כך, גדול מדי חלקו של האשראי לזמן קצר ביחס לאשראי לזמן ארוך, ובתוך האשראי לזמן קצר יש משקל נמוך מדי לאשראי הבנקאי ורב מדי לזכאים.

בשנת תשי"ד מומן הרכוש הצרכני ב-20 אחוז ע"י הון עצמי וב-80 אחוז ע"י תקציב התיישבות. המקרקעין היצרניים מומנו ב-47 אחוזים והמטלטלין ב-27 אחוז בלבד ע"י אמצעים מתאימים לפי ההגדרה הנ"ל. השלמת המימון נעשתה ע"י הלוואות שזמן פרעונן קצר מכדי לאפשר את החזרת הקרן משיעורי ההפחתות הרגילות. בשנה הנדונה נודקו הקיבוצים לאשראי לזמן קצר בסך של 25.4 מיליון ל"י על מנת לממן את הרכוש הקבוע. בשנת תשי"ג היה המצב טוב יותר, שכן נודקו הקיבוצים לאשראי לזמן קצר בסך של כ-13 מיליון ל"י בלבד למימון הרכוש הקבוע.

מתוך חישוב שנעשה בנפרד לגבי שלושת סוגי הקיבוצים לפי שנות קיומם מתברר, שהן בתשי"ג והן בתשי"ד, היו תנאי המימון של הקיבוצים הצעירים טובים יותר, שכן חלקו של תקציב התיישבות וחלקן של הלוואות לזמן ארוך בכלל ההתחייבויות היה גדול יותר באלה, מאשר במשקים אחרים.

הסיבה לשימוש בחלק גדול של ההון החוזר (41 אחוז) למימון רכוש קבוע הן ההשקעות הגדולות, שלא היו מלוות במתן אשראי מתאים.

היקף המחקר

המחקר מתבסס על ניתוח המאזנים של 93 מתוך 216 הקיבוצים שהיו קיימים בישראל בסוף שנת תשי"ד, ושנתחלקו כדלקמן:

כוללות המחקר

סוג המשקים	מספר הקיימים	מספר הקיבוצים שנחקרו	אחוז הקיבוצים שנחקרו
משקים ותיקים (נוסדו עד 1935)	43	21	49
משקי ביסוס (נוסדו בשנים 1936-1947)	96	43	45
משקים צעירים (נוסדו בשנים 1948-1954)	77	29	38
סה"כ משקים קיבוציים	216	93	43

על מנת לקבל מספרים המייצגים את הקיבוצים כולם, הוכפלו התוצאות שנתקבלו ביחס למשקים שנחקרו במקום דם מתאים. נתונים לגבי שנים קודמות מבוססים על מספרים שנתקבלו מכל הקיבוצים.

סיכום האשראי

בסוף שנת תשי"ג עמד לרשות הקיבוצים אשראי בסך של 107 מיליון ל"י. במשך שנת תשי"ד הורחב האשראי ביותר מ-44 מיליון ל"י או ב-41 אחוז בערך כמפורט להלן:

האשראי לקיבוצים (במיליוני ל"י)

הלוואות	סוף תשי"ג	סוף תשי"ד	עלייה	עלייה באחוזים
לזמן ארוך ובינוני (א)	68.1	90.3	22.2	33
לזמן קצר (ב)	39.3	61.5	22.2	65
סה"כ	107.4	151.8	44.4	41

האשראי לקיבוצים ותיקים ולמשקי ביסוס-הורחב, בשנת תשי"ד ב-38 אחוז: ואילו האשראי לקיבוצים הצעירים הורחב ביותר מ-50 אחוז.

(א) הלוואות לזמן ארוך - זמן פרעונן עולה על 4 שנים
הלוואות לזמן בינוני - זמן פרעונן הוא 1-4 שנים.
(ב) הלוואות לזמן קצר - זמן פרעונן הוא פחות משנה אחת.

ריבית

תשלומי הריבית של כל המשקים הוו בשנת תשי"ג מ-3.8 אחוזים מערך הייצור ובשנת תשי"ד עלו ל-4.6 אחוזים מערך הייצור. שער הריבית הממוצע עולה ככל שקטן חלקן של ההלוואות מתקציב ההתיישבות ושאר הלוואות לזמן ארוך במקורות המימון. לפיכך גדול שער הריבית במשקים ותיקים יותר מאשר בצעירים. שער הריבית הממוצע ששולם בתשי"ד היה 7.7 אחוזים בקבוצים ותיקים, 5.6 אחוזים במשקי ביסוס ו-3 אחוזים בקבוצים צעירים.

מחקר 17 קיבוצים מתברר, שחלקן של ההלוואות בשער ריבית העולה על 10 אחוז הגיע בשנת תשי"ד לכדי 15 אחוז מכל ההלוואות. הריבית הממוצעת ששולמה על הלוואות אלה היתה 15 אחוז, אולם היו גם משקים ששילמו ריבית העולה על 20 אחוז.

תשלומים ע"ח קרן וריבית

הוצאות הקיבוצים לתשלומי הקרן והריבית היו כ-10.2 מיליון ל"י בתשי"ג ו-15.5 מיליון ל"י בתשי"ד. עלייה זו ב-52 אחוז, נובעת בחלקה מהרחבת האשראי ובחלקה מעליית שער הריבית הממוצע, כתוצאה מגידול חלקן של ההלוואות לזמן קצר. תשלומים אלה הוו בתשי"ג 10.6 אחוז ובתשי"ד ל-12 אחוז מערך הייצור. עומס התשלומים הממוצע לפרעון הקרן והריבית ל"יחידה" חקלאית בקיבוץ, הגיע בתשי"ד ל-1000 ל"י כמעט, בעוד שהוצאות הקיום השנתיות ל"יחידה" לא עלו על 2,500 ל"י.

כושר התשלום

כיום שורר בקיבוצים מצב של גלגול מתמיד של כל ההלוואות, לא רק של המכונות מתחדשות, אלא גם של אלה המכונות בלתי מתחדשות. תנאי המימון הקיימים מאלצים את הקיבוצים לחדש כל הלוואה (פרט לתקציב ההתיישבות) בעת פרעונה, כי אין כל התאמה בין זמני הפרעון של ההלוואות, לבין תקופת הקיום של הרכוש שנרכש בעזרתן, כך שההלוואות נפרעות בדרך כלל זמן רב לפני שנצטברו הפחתות מספיקות לחידוש הרכוש. המשק מוכרח איפוא להשתמש בכל העודף הכספי, כולל הפחתות לתשלומי הקרן של ההון הזר ולסמוך על השגת הלוואות חדשות לשם הארכת תקופת הפרעון הממוצעת. באופן זה משתלמת הלוואה אחת בכספי הלוואה אחרת.

אילו היתה תקופת הפרעון הממוצעת של כל ההון המורשקע 25 שנה (במקום 10 שנים כפי שהינה למעשה), היה גובה הפחתות משתווה בערך לתשלום השנתי על חשבון

ההון הזר, הווה בסוף שנת תשי"ד 94 אחוז מכל ההון הנקוב של הקיבוצים. הערכה של הנכסים לפי ערכם הממשי תגדיל אמנם את חלקו של ההון העצמי, אולם הסכום האבסולוטי של ההלוואות לזמן ארוך "החסר" למימון בריא לא ישתנה על ידי כך.

הרכב האשראי לזמן קצר

האשראי לזמן קצר מתחלק לשני סוגים: "הון חוזר" ו"זכאים". הסוג הראשון הוא אשראי בנקאי הניתן בתנאים טובים יחסית; ואילו הסוג השני כולל שטרות לפרעון, המחאות, חובות פתוחים ומקדמות אשר הריבית המשתלמת עליהם גבוהה יותר. בדיקת הרכב האשראי לזמן קצר בתקופה תשי"א-תשי"ד מראה, שחלקן של האשראי הבנקאי הלך וירד מ-61 אחוז בתשי"א ל-53 אחוז בתשי"ד, בעוד שחלקם של "הזכאים" עלה. באותה תקופה עלה בהדרגה חלקו של האשראי לזמן קצר שהושקע ברכוש קבוע מ-28 אחוז בתשי"א ל-41 אחוז בתשי"ד. אם ננכה את האשראי לזמן קצר ששימש למימון השקעות, יתברר כי בתשי"א הווה האשראי הבנקאי 46 אחוז והזכאים - 54 אחוז של האשראי לזמן קצר, ואילו בתשי"ד ירד חלקו של האשראי הבנקאי ל-20 אחוז וחלקו של אשראי הזכאים עלה ל-80 אחוז.

תשלומים לפרעון הקרן

התשלומים השנתיים לפרעון הקרן של הלוואות בלתי מתחדשות (בדרך כלל ההלוואות לזמן ארוך ובינוני) הוו בשנת תשי"ד כ-8 אחוזים מערך הרכוש הקבוע בקיבוצים הצעירים, לעומת 11.5 אחוז במשקי ביסוס ו-12 אחוז במשקים ותיקים. אולם, אפילו במשקים הצעירים פירושו של דבר, שיש להחזיר את ההלוואות על חשבון הרכוש הקבוע במלואן בתקופה של 12-13 שנים, שהיא קצרה מדי ביחס ליכולת התשלום של המשק החקלאי. משקים ותיקים, המחזירים כל שנה 12 אחוז מההלוואות, צריכים להחזירן במלואן תוך 8 שנים בלבד.

התשלומים להחזרת קרן ההלוואות הוו בשנת תשי"ד 7.3 אחוזים מערך הייצור של כל המשקים, 5 אחוזים אצל הקיבוצים הותיקים, 8 אחוזים אצל משקי הביסוס 10 אחוז אצל הקיבוצים הצעירים. אם נכלול בין התשלומים גם את החזרת אותן הלוואות לזמן קצר המשמשות למימון של רכוש קבוע, יתברר כי הסכום הדרוש להחזרת הקרן של ההלוואות הגיע בתשי"ג ל-20 אחוז ובתשי"ד ל-27 אחוז מערך הייצור. שיעור זה לא יראה כה מתמיה אם נזכור, כי בסוף תשי"ד שימשו יותר מ-40 אחוז של האשראי לזמן קצר למימון השקעות ברכוש קבוע. אין ספק, שתשלומים כה גדולים עוברים בהרבה על כושר התשלום האמיתי של המשקים.

החזרת קרן ההלוואות. אולם גם במקרה זה לא יכול היה המשק לצבור הון לחידוש הרכוש, אלא תוך ויתור על החזרה אמיתית של ההון הזר, שצריכה להעשות מתוך הרווח הנקי. שיפור מבנה ההון בהתאם לכושר התשלום, יאפשר למשקים החזרה אמיתית של ההון הזר תוך תקופה מתקבלת על הדעת, ויביא לגבייה ממשית של החובות, במקום הגבייה הפיקטיבית. הסכומים הנפרעים יוכלו לשמש באופן ממשי למימון השקעות חדשות. פעולה כזאת להבראת המימון, תיתכן רק בתנאי שלא ישררו תנאים אינפלציוניים במשק הישראלי.

אין תכנית כזאת ניתנת לביצוע בכל הקיבוצים בבת אחת. יש להתחיל באתם משקים המבוססים מבחינה כלכלית ושכושר התשלום שלהם אינו מסופק. מתן קונד-סולידציה יסודית למשקים כאלה, המבוססת של חישוב מדויק ומפורט של צורכי מימון בריא, מחד, והתחייבות המשקים שלא לעשות כל השקעות נוספות אלא במסגרת מימון מתאים, מאידך, יביאו להבראה כספית שתשפיע לטובה גם על הוצאות הייצור. כיום משלם המשק הלאומי ביוקר רב בעד המימון הבלתי בריא, כי יוקר ההון מייקר את התוצרת החקלאית.

הצעות לתיקון נוהג מתן האשראי להון חוזר

ההון החוזר משמש לממון ההוצאות השוטפות במשך תהליך הייצור והוא מוחזר כאשר מתקבלים התשלומים עבור התוצרת, הוי אומר – מתוך הפדיון הגולמי, ולא מתוך הרווח הנקי.

מידת הצורך בהון חוזר לענף מסוים תלויה בשני גורמים:

א) אורך התקופה העוברת מיצירת מלאי חומרי הגלם עד קבלת התשלום עבור התוצרת;

ב) בחלוקה הפנימית של ההוצאות במשך תהליך הייצור.

היקף ההון החוזר הנחוץ למשק המעורב כולו תלוי במידה מרובה בהרכב הענפים, כיוון שההכנסה הכספית של ענף אחד מאזנת תכופות את הצרכים של ענף אחר. כיום, לפי המקובל, משמש חישוב נפרד של הצורך בהון חוזר בכל ענף וענף כיסוד למתן אשראי לזמן קצר לקי-בוצים. אילו ערכו המשקים את החישובים לגבי כל חודש וחודש בשביל כל הענפים יחד, היה הצורך בהון חוזר לגישור בין העונות קטן במידה רבה, כי אז דרוש היה הון חוזר רק לשם גישור בין עונות עודפי הוצאות במוזמנים לבין עונות עודפי הכנסות במוזמנים של המשק בכללו. במידה שהמשק הוא רב-גוני יותר, וההכנסות נוטות להתאזן במשך כל חודשי השנה, זקוק המשק לפחות הון חוזר. יש סימנים שמרבית המשקים באזור

השומרון ובעמק חפר מוגונים במידה כזו, שיש להם עודף הכנסות על הוצאות במשך כל חודשי השנה, כך שאין הם זקוקים לאשראי להון חוזר לשם גישור בין העונות. לעומת זאת, במשקים באזור בית שאן ובעמק זבולון, שבהם רוב ההכנסות נובעות ממספר קטן של ענפים, קיים עודף של הוצאות על הכנסות במשך חמישה חודשים בשנה, ולכן הם זקוקים לאשראי גדול יחסית לשם גישור בין העונות.

אין להביא בחשבון צורכי ההון החוזר, את המלאי השוטף, כיוון שהוא נכלל כבר בחישוב ההוצאות וההכנסות במוזמנים; ואילו המלאי לרזרבה הוא בחזקת השקעה, ויש לממן אותו ע"י אשראי לזמן בינוני. המלאי ברזרבה גדול מדי במרבית המשקים, עובדה שהיא כנראה תוצאה של ההרגלים מתקופת הפיקוח והמחסור במטבע חוץ לשם יבוא מספוא ותבואות. צמצום המלאי לרזרבה היה מאפשר חיסכון בהוצאות המשקים לתשלומי ריבית. מועדי התשלומים על חשבון הקרן והריבית של ההלוואות תקציב ההתיישבות ושל ההלוואות לזמן ארוך מתחלקים כמעט באופן שווה על כל חודשי השנה. כאשר נאלצים המשקים לבצע תשלומים על חשבון קרן וריבית בחודשים בהם אין להם עודף הכנסות, משתמשים הם לשם כך בהון חוזר. אילו היו זמני הפרעון של ההלוואות נקבעים בהתאם לעונת ההכנסות של המשקים, היתה בעייה זו נפתרת, והמשקים היו זקוקים לפחות הון חוזר. דבר זה נכון גם לגבי מועדי הפרעון של האשראי להון חוזר.

גם המלווים לא היו נפגעים, אילו חילקו את ההלוואותיהם בין סוגים שונים של משקים שנקבעו להם זמני פרעון שונים, היות ובכל חודש מחודשי השנה יש לפחות לחלק של המשקים עודף הכנסות על הוצאות.

הכנת מאזן ההכנסות וההוצאות במוזמנים לכל המשקים, לפי השיטה המתוארת, במגמה של קביעת הצורך בהון חוזר לגישור בין העונות, יכולה לשמש יסוד לבנקים למתן אשראי מתאים לכל משק ומשק. על כל משק להיות קשור לבנק אחד, ולא יתכן שהבנקים כולם ישתתפו במימון בלתי מתאים של כל משק ומשק. אין ספק ששיטה כזאת בריאה יותר לשני הצדדים. עד כה לא הלכו בדרך זאת, בגלל שתי סיבות עיקריות: מצד המשקים היתה נטייה לפנות אל מלווים רבים כדי לבוא על סיפוקם, למרות הסירוב של בנק זה או אחר להגדיל להם את האשראי. מצד הבנקים הורגש ביטחון יתר בפיוור האשראי בין משקים רבים. כתוצאה מגישה זאת, נמצא האשראי להון חוזר בארץ במצב בלתי סדיר, והמשקים מבקשים הרבה יותר אשראי משהיה נחוץ להם בתנאים של מימון מסודר. דבר זה עולה ביוקר רב בהוצאות ריבית, מחייב התרו-צעות מבנק לבנק לשם גלגול ההלוואות, ומייקר את

התוצרת החקלאית בארץ. בסופו של עניין גם הבנקים אינם מגיעים לביטחון האשראי, למרות הפיזור הרב בין המשקים, כי כמעט בכל משק קיבוצי קיים מצב דומה, כפי שמתברר מניתוח הליקוידיות של כל סוגי המשקים.

הבראת המצב הזה תיתכן רק על בסיס אמון הדדי. על המשק המגיש לבנק את מאזן ההכנסות וההוצאות המשותרות לשנה הקרובה להוכיח, שאמנם יש ביכולתו להחזיר את האשראי להון חוזר במועדים הקבועים, ושלא יעשה דבר העלול לפגוע בכושר הפרעון שלו; ובעיקר שימנע משימוש בהון חוזר להשקעות ברכוש קבוע, כך שלא יוכל להחזיר את האשראי מהכנסותיו השוטפות. אם יוכח שאפשר לסמוך על הנתונים המוגשים ע"י המשקים, יהיה על הבנקים לממן את הצורך האמיתי בהון חוזר במלואו, תוך התאמת זמני הפרעון לעונות עודפי ההכנסה של המשקים. הבנקים צריכים להיות בטוחים שהמשקים לא יפנו אל מלווה אחר להשגת אשראי נוסף להון חוזר, אלא

בידיעתם ובהסכמתם מראש. אחרי הכנסת התיקונים המוצעים אפשר יהיה לספק את הביקוש להון חוזר לחקלאות בסכום קטן בהרבה, מהסכום העומד לרשות החקלאות כיום.

מאידך דרוש סכום הרבה יותר גדול בצורת הלוואות לזמן ארוך ובינוני, למימון בריא של ההשקעות ברכוש קבוע ולמימון מלאי הרזרבה. הרחבת האשראי לזמן קצר אינו הפיתרון להבראת המימון של הקיבוצים. ע"י מימון מתאים של ההשקעות ברכוש קבוע ובמלאי רזרבי, אף ישתחררו סכומים גדולים של אשראי לזמן קצר.

הבראת המימון חייבת להתחיל מלמעלה, דהיינו – מהרכוש הקבוע כגון בנייני דירה וציבור, הדורשים מימון לזמן ארוך, ורק אחר כך יש לעבור, באופן הדרגתי, להשקעות הדורשות מימון לזמנים יותר קצרים. התחלת הפעולה מהצד השני – דהיינו מתן אשראי לזמן קצר – לא תוכל להביא לידי הבראה ממשית.